

Вибрані новели

Автор:

Василь Стефаник

Вибрані новели

Василь Семенович Стефаник

Василь Стефаник

Вибрані новели

АМБІЦІЇ

Ти будь у мене тверда, як небо осіннє уночі. Будь чиста, як плуг, що оре. Будь мамою, що нічков темнов дитину хитає та тихонько-тихонько приспівує до сну.

Вбирайся, як дівчина раненько вбираєся; як виходить до милого, ще й так вбирайся. Шепчи до людей, як ярочок до берега свого. Грими, як грім, що найбільшого дуба коле і палить. Плач, як ті міліони плачуть, що тінею ходять по світі. Всякай у невинні душі, як краплина роси у чорну землю всякає. Біжи, як нам'єтності мої, що їх більше батогів жене, як сонце проміння має, біжи та лови чужі нам'єтності та сплітайся з ними. Як знеможеш, то сядь на вербу та дивися на спокійний став.

Така будь, моя бесідо!

АНГЕЛ

Стара Тимчиха грілася на приспі проти сонця. Поперед ворота проходили люди, і ніхто з бабою слова не заговорив. «Славайсу». — «Навіки слава», — лиш тільки бесіди і розмови.

— Старого лиш озми та закопай! Шкода тої лински страви, що з'їсть, та того кута печі, що залежить. Всім великий у очах, ніхто слова не заговорить, ци бісе, ци чорте. Таки не варт старому жити, та й решта!

Прийшли їй на гадку слова старого Тимка.

— То, стара, так е, що моя голова напереді, а твоя зараз за моев. А як мої не стане, то твоя ніц не вартуе. Лиш аби-с мене одного дня поховала, а другого ти вже не газдиня, меш сидіти, як у комірне у свої хаті...

— Ей, старий, старий, тото-с ні лишив, як коли би-с утік від слюбу. Був-ес плохий, куда-м ті потрутила, тудя подавав-ес си, але все я із-за твої голови була газдиня. Була-м та й була-м.

Смутно бабі Тимчисі було, хоч сонце, як рідна мама, розгрівало старі кості.

— Та ти гадаеш, старий, що хтось за тебе нагадуе? Якби мене не було, та й би ніхто і не гавкнув за тобов. Ой, сьогодні діти, такі діти, що аж у п'етах постивае! Але-с дурний, бігме-с, дурний! Було понабирати банків та векслів, та добре поїдати та попивати, та жити попанцьки. А то запобігали-м обое, яечка желували на яешницю, а сьогодні і обіду за тебе ніхто не зробить.

Баба Тимчиха закрила лице долонями та й шепотіла до старого Тимка:

— Коби-с, мамо, вішолопала послідний феник, то би обідець був. А як не зможеш підвестиси, то здихай на барабулі! Ніби діти купили би тобі яблучко або булочку? Тогди би-с іла!

Встала з приспи та пішла подивитися до курей.

— То в старого, бігме, такий розум, як у дитини. Таке-м понаплітала, що встид перед сонцем світим! Вони, сараки, мають свої діти та мусі за них дбати. А ти, стара, мовчи та дихай. Недурно якись вігадав, що в старого дитинячий розум...

З оцим словом Тимчиха увійшла до великої хати. Розімкнула свою скриню і вибирала одягу. Придивлялася, чи не сплісніла, або чи міль не наплодилася.

— Все ще нашого старання, нитки діточої нема. Всего-м собі налагодила д'смерті. Як старий умер, то лиш дощок на деревище купили. Ей, де, коби і мене так файно ховали. Були люди, та було і для людей. Вже-м ті, старий, поховала, як газду? Ніхто не писнув, аби-м чогось жilувала.

Виймала червоні чоботи.

— Лиш раз убувані. Небіщик вже перед смертев був на ярмарку та й купив. На, каже, Насте, аби-с мала на смерть, хто знає, як ті діти муть шінувати? Все ліпше мати своє. Аби-с мала поредний чобіт на нозі, бо то бог знає, ци я вперед умру, ци ти!

Баба заплакала.

— Не журітьси, дітоньки, я вам кошту не нароблю, ще й вам лишу. Мене старий добре постарав. Коби так усіх. Лиш не дайте бабі без свічки умерти. Я так коло старого страждувала ночами, що лиш один бог знає, але таки не вмер без свічки.

На споді скрині найшла баба вузлик із грішми. Взяла в руки і сіла на землі, аби рахувати.

— Ой діти, діти, тото-м си вас набавила та напістувала! Бувало, біжу з міста на-голову, а все мені на гадці, що вони там діють самі у хаті? Добігаю до ліса, а вони йдуть протів мене, ледве землев котеси. Підо мнов аж ноги дрожуть, аби борше додому, а вони зіпруть, та й мус сідати та роздавати дарунки. Понабирають — та й далі! Лиш небіжка Доця зо мнов ішла, а бахурі полетіли, як вітер...

Обличчя бабине подобріло і прояснилося. Глянула на образи. Там був голий ангел, що тримав у товстих руках дві червоні рожі.

— Ой ти, гопаку, все ще смієшси з старої баби. А як, баба постаріласи, а ти все молоденький, все бабі хату звеселееш. Ой, дитинко божа, минув вік, як у батіг траснув!

Баба сперлася обома руками на землю та й нагадала давні часи.

— Ще Юрчика, відай, на світі не було, як я его купила. Якись панок поначіплював на підсіню таких образів, що на фіру не забрав би. Людий таких обзираю богато, як на ярмарку. Якась там була така люта звір змальована, що в казці би не склав. А якись царі такі страшні, московські та турецькі, та всекого дива. Межи ними був ангелик, та й я его купила. То так він приязно дививси та так ружі кождому наставлез, лиш бери. Де, де, то вже вік минув відтогди...

— Бувало, зимовими вечорами то понароблею з паперю голубів. Головки позолотю, крильця посріблю, та як приберу его у ті голубчики, то він як коли би з ними гравси.

Тимчиха забула гроші рахувати, розгадуючи. Тримала їх у жмені і далеко гадками літала.

— Ой, розумремоси, небоже, мене вже давно не буде, а ти все меш хату веселити. Хоть кілька буде знаку по бабі, що жила...

БАСАРАБИ

I

Тома Басараб хотів повіситися у кошниці в саме полудне...

Але Томиха наробила зойку, всі сусіди покидали ціпи з рук, всі сусідки повилітали з хорім і прибігли на Томине обійстя. Відважний Антін, той, що тягнув зуби по шустці, заліз у кошницю, і бог знає, як він там собі порадив, але Тому витягнув, що ще дихав. За той час ціле подвір'я заповнилося людьми і дітьми. Вони стояли і дивилися з великим страхом.

— Та чого стоїте, як на заводинах, та допоможіть мені его занести до хати. Оце раз дурний нарід — гадаеш, що ті вкусить?!

Тому занесли до хати, а юрба вийшла за ворота і почала судити по-своєму.

— Басараби знов зачинають вішатися, не мають гаразду в голові.

— Та лиш тому три роки, як Лесь затягся; господи, яка тогди буря зірвалася! Мені з хати цілий причілок урвало.

— Басараби мають вже до себе, що тратяться один за другим.

— Я пам'ятаю, як повісився Николай Басараб, потім за ним стратився Іван Басараб, а ще не минуло було рік, а вже одного досвітка на маленькій вишенці зачепився Василь. Отряс із неї увесь цвіт, мав повне волосе того білого цвіту. То вже три, а я ще рахуюся молодий чоловік — мені, може, е, а може, ще нема трийцять і п'ять років.

— Ти пам'ятаеш це, а я тямлю, як на бантині повис їх прадід. Богатир був теменний, гроші сушив на верені і пішя ніколи не ходив. Мав такого чорного коня, що браму перескакував, і канчук все мав коло себе. То вповідали люди, що він гонив людей на панщину і тим канчуком м'ясо рвав на людях. А одного ранку розійшлася чутка, що старий атаман висить на бантині. Я ще малий був, але так, як сьогодні, виджу цару народа на его подвір'ю. Як его відтяли і несли до хорім, то такий був страшний, що жінки зі страху плакали. А хлопці нічо, лише казали: «О, вже не меш із нас шкіру кавалками здоймати, вже ті тот висадив на бантину!» Потім у день чи в два дні така звіялася буря, такі вітри подули, що дерево з коренем виривало, а хатам здоймало верхи...

— Та показують люди ще на старій могилі гроби Басарабів. Вони були ховані за окопом, не на самім цвинтарі. То е тоті гроби і за старим, і за новим цвинтарем, а все самі Басараби там ховані.

— А ви ж гадаєте, що піп має право такого ховати на цвинтарі!? Аби давав цілий маєток, то не можна. Відки такого проклятого пхати межі люди!?

— Но, но, тепер Басараби попускають голови вдолину. Такі будуть ходити чорні та невеселі.

— Коби цее не потягнув за собою більше, бо то їх всіх пазить. Дивися, один стратився, дивися, а то десять їх наставилося. Вони всі зчеплені докупи. Біда їх всіх на однім мотузку провадить...

— То до семого коліна буде їх так душити, а як семе коліно мине — та й нема моці вже. Десь котрийсь добре заслужився перед богом. То кара, люди, сему кістку аж карати! Бог не має гіршої кари на землі...

— То видко по них, що їх бог карає. Бо і маетки ім дає, вони богачі, і розум ім дає — а нараз все забирає та й висаджує на бантину.

— Таже лише треба подивитися на їх очі. То не очі, то така чорна рана в чолі, що жие і гние. У одного таке око, як продасть, погляне та й нічо не видить, бо то око не до видіня. А в другого воно одно лише жие, а решта коло него камінь — чоло камінь, лице камінь, все. А цей Тома, ніби він дивився коли на чоловіка як варт? Око ніби на тебе справлене, а само дивиться десь у себе, десь у глибінь безмірну.

— Дивиться око на тот давний гріх, що за него ім кара йде. Він там у них усередині покладений, аби всі дивилися на него і аби спокою не мали, аби була кара.

— Сесі Басараби то на покаяніє людське родяться, і богатіють, і душу гублять.

— Тяжкий гріх мають у своїй фамілії і мусять его доносити, хоть би мали всі піти марне!

— Гріх, люди, гріх не минає, він має бути відкуплений! Він перейде на худобу, він підпалить обороги, градом спаде на зелену ниву, і він чоловікові душу возьме і дасть на вічні муки. Жінки слухали і мало не хрестилися, діти посідали поміж ними, а хлопці ще довго балакали за гріхи і поплелися вкінці до коршми.

Всі Басараби зійшлися до Семенихи Басарабихи, бо вона була найстарша і найбогатша в їх роді. Тому також привели. Семениха налагодила іди й пиття і обсадила великий стіл кривними, а Тому поклала на чільне місце.

— Тодоско, не плач вже, бо доста вже з тебе, бери та сідай, та тішмося, що-смо всі вкупці. Сідай, роде мій, най з тобов все щасте сідає. Коби був Семен, то би він вас знав просити і присилувати. Николаю, а чи пам'ятаєте, як вам пляшку з горівкою розбив на голові і пироги викинув псам, що-сте не хотіли з ним пити?

— То не було, бабо, жарту з дідом: або гинь, або пий!

— Я до тебе, Томо, нап'юся, бо-с мені наймиліший! Най ся вп'ю! Бабі небогато треба, аби заспівала дівочької...

— Ей, Томо, Томо, коби-м у твоїх роках учинилася! Гай, пий, не пускай очий під стіл. Коби ти очі не пускав удолину, але вгору, то легше би твоїй душі було. Пий до вуйка Миколая...

Вона стояла перед столом висока, сива і проста. Очі мала великі, сиві і розумні. Дивилася ними так, як би на цілім світі не було такого кутика, аби вона його не знала і, закотивши довгі білі рукави, не зробила би в нім того, що порядна господиня робить, аби вона не спрятала, не прихарила і не звела всього до порядку.

— Бабо, у вас добре: і їсти, й пити, бо хоть ви мовчите, але очі ваші просять.

— У мене таки так, я очі маю, аби сміялися, аби жартували. Я не маю їх, та й мама їх не змалювала, аби плакали. Коби ви із своїх очий прігнали тоту мраку чорну, що вам світ затемнює. У моїх очах є мої діти, є мое поле, і моя худоба, і мої стодоли, та чого їм застелюватися журую? Як прийде жура, а я виплачуся, зарумаюся та й обітрися.

— Не кожда натура однака, бабо. Є така, що хоть ти її медом годуй, хоть ти її у найкращу весну пусти на зелене поле, а вона плаче.

— Ей, Басараби, Басараби! У вас нема дітей, у вас нема нивки ані худобинки! У вас є лишень хмара, і полуда, і довгий чорний чупер, що вам сонце закрав. А бог вас карає, бо ви маєте на його сонце дивитися, ви маєте дітьми тішитися і зеленим колосом по веселім лиці гладитися. Томо, табо бери, не гнівайся на бабу. Баба тебе до хресту носила, баба плакала, як тебе до войска виряджали, баба на твоім весілю кісточками докупи дзоркала. Баба вам не воріг. За то, що душу хотів-есь загубити, за то я гніваюся на тебе. Але вперед з'їжте, що-м вам понаварювала, бо я задурно не хочу робити, а потім будем говорити.

— Роде мій чесний та величний! Тішуся тобою як не знати чим, що мене не забуваєш, що мене любиш і за моім столом п'єш та файні слова говориш!

По гостях мигнула ясність щастя, як часом сонце замиготить по чорнім глибокім ставі. Всі очі піднеслися і справилися на бабу.

— Ай, Басараби, аді, аді, кілька очий, сам-саміський сум і туск!

— Бабо, не кажіть так, бо ми всі такі контетні вашими словами, як коли вино солодке пили. Ми би вас, бабо, брали по черзі до хати, аби нам з вами весело було.

— То я, стара, маю вам хати звеселювати? А вони вам сорочок не вішивають, а вони дітем вашим голов не миють? Ви не видите нічо, не видите, бо-сте сліпі. Бог вас покарав сліпотою...

— Бабо, ану ж ми повстаємо та позакурюємо собі люльки, бо чого ми будемо сидіти за столом, як трунок нічо не приймає?

— Вставайте, вставайте та куріть, а я сяду собі коло Томи та буду его питати, що таке тяжке пригнітило сго душу...

III

Тома чоловічок маленький, сухий, з довгим чорним чупром, що спадав лагідними, гладкими пасмами на широке чоло. Очі темно-карі блукали під чолом, як по

безкраїх рівнинах, і дороги по них найти собі не годні. Лице смагляве, застрашене, як би діточе. Він висунувся з-поза стола і сів коло баби Семенихи.

— Розповідай же нам, Томо, чого тобі так тяжко на світі жити, чому ти хочеш покидати свої діти, свою жінку та й рід? Не встидайся, але викажи свою ідь, що тебе ість, та, може, ми що тобі порадимо або поможемо?

Всі звернулися до Томи.

— Кажи, кажи, не затаюй нічо, та тобі легше буде.

— То нема що таїти, — відрік Тома, — я таїв, доки міг, а тепер всі знаєте.

— Та нічо не знаємо, ти скажи, бо як не скажеш, то ми будемо гадати, що жінка тобі зла, або діти не вдалися, або ми тобі догорили. Та й обачіне май над нами. Ти знаєш, що як один у нашій фамілії стратиться, то зараз другого за собою тягне. А може, межи нами вже такий е, що як вчув за твою пригоду, та вже надумав і собі стратитися? — сказав сивий Лесь.

Басараби, як винуваті, поспускали очі вдолину.

— Тодоско, та будь же тихо, не плач, не плач...

— Я не знаю, відки і як, але то такі гадки приходять, що не дають спокою. Ти свої, а гадки свої, ти продираєш очі, аби нагнати їх, а вони, як пси, скавулять коло голови. З добра, люди, ніхто не закладає собі волівід на шию!

— А як тобі подієся така завороть у голові, та чому ти жінці не скажеш, чому до церкви не підеш?

— То пусте, бабо. Як вони обсядуть, то вони не пустять мене кроком від такого місця, де вони гадають мене прив'язати. Якби ви знали, якби ви знали! Вони мене так зв'яжуть, що на світі таких ланців нема, аби так глибоко заходили всередину. Та й чую, як дзоркотять коло мене... Дзорк, дзорк, дзінь, дзінь... Як зачнуть дзінькати, то голова пукає начетверо й уха десь так утворюються, як рот, і так люблять слухати той бренькіт. Я вночі обернуся та затулю одно вухо, а друге зато розтвиреаєся, — і мені кості в голові тре. А я накриюся подушкою, а

воно по подушці тими ланцями лупить. Та й ніби каже, ніби лопатою легенькою в саму голову слово суне: «А йди ж, а йди ж за мнов, так тобі буде добре, добре». А я ймуся за постіль та так тримаюся, що м'ясо в руках тріщить, як би живе розтягав...

— Та чого ти таке кажеш, та чого ти таке нагадуєш? — крикнула на Тому його жінка.

— Ти не страхайся, жінко, бо тепер вони від мене відвернулися геть, мені тепер так легко, якби-м на світ народився. Але я вам хочу уповідати, яка то мука є у того, що тратиться. Такий чоловік аж має бути спасений! Бо ще за его життя з него нечисте душу викидує, отаки отак, що викопує. Рве тіло, кості розважає, аби собі до душі такі дучки поробити, аби її відти вибрати. Яка тото мука, який тото страх, яка тото біль, що за такі страждування дав би собі ногу або руку відтяти!

— Та як воно тебе по ночах пазить, де воно тебе ловить?

— То чути наперед, що воно прийде, та й воно не питає ні дня ні ночі, ні сонця ні хмар. Отак встанете рано, помолитеся богу та ідете собі на подвір'є. Станете на порозі та й закаменієте. Сонечко світить, люди вже коло хатів викрикують, а ви стоїте. Чого стоїте? А стоїте того, що щось вас у голову дюгнуло, збоку, дуже легонько. А з голови йде до горла, а з горла в очі, в чоло. Та й вже знаєте, що десь із-за гір, із-за чистого неба, ще з-позаду сонця припливе чорна хмара. Ви не годні сказати, відки ви знаєте, що вона прийде, але зо три дні ви наслухаєте її шуму, як вона залопотить попід небо. Та й пускаєте увесь розум за нею, він біжить від вас отак, як пастух вівці лишить, отак до знаку ви лишаєтеся такі самі, а страх такий великий, що боїтеся одно слово сказати. Заціпить вам зуби, та й чекає.

— Я знаю, Томо, я розумію, якурат воно так, — сказав Миколай Басараб.

— Миколаю, ти здурів, чи що тебе напало?!

— Я лише так...

Басараби поглянули недовірливо на Миколая і замовкли.

— Люди, ви не страхайтесь, що Тома вповідає, бо як він вам розповість, то вже мете знати, як воно цукається до хрестянина. Бо то десь вам ще прапрадід воював з турками та вбив семеро маленьких дітей. Наткнув на спис так, як курят, та й его бог покарав, бо він зараз покинув воювати і ходив з тими дітьми тринадцять років. Ніби не ходив, бо то погнило, але все носив той спис, і все ему виглядало, що він тоті діти носить. Та й відси пішла кара на Басарабів. То ще як я йшла за Семена, та мої мама мені повістували за це та й не радили йти. Та той гріх за тоті діти ви покутуєте, але то межі вами десь-не-десь прокидається. Не кождий Басараб носить той гріх, лиш бог одному котромусь кладе его в сумліне.

Та тому ви не напуджуйтесь, а що Тома каже, то ви собі зятяте, як то гріх грасує, доки не відкуплений. Бо тіло все перебуде, по нім нічо не пізнати, але сумліне точить. Та то видко на дереві на таким великім, що хмар досягає. Розколеш его, а там сама червоточина, черв'яка не видко, ніколи не вздрите, а сточене раз коло разу. То так сумліне точить з рода в рід.

— Сумліне точить, а то кара над усіма карами.

— Та розкажуй, Томо, як воно тебе точить? Не поможе нічо, треба вислухати.

— Воно точить, але не каже, за що, бо якби я вбив або підпалив, то воно видить, але я неповинний, а воно карає. Та як така хмара злопотить по небі, та й тогди приходить сам час, аби тратитися. Йдете коло води, а вона вас тягне, як цілює, як обіймає, як по чолі гладить, а чоло таке, як грань, як грань. Таки би-сте у ту воду, як у небо, скочили. Але десь відкись виринає в голові слово: тікай, тікай, тікай! І гонить вас стома кіньми від тої води, забирає всю пару з грудий, а голова розскакується, бо дуріє. Аж тепер дуріє. Глипнете на вербу, та й вас знов зіпре. Руки такі чиняться веселі, аж скачуть та й без вас, без вашої причини, самі-таки. Хапаються за галуззя, пробують, моцують, а ви от як на боці стоїте, от як не робите ви, лише руки. Та й знов надбіжить слово: тікай, тікай! Руки обсипаються огнем, падуть як усунені, та й знов тікаете. Як кого на очі побачите, або жінку, або дитину, а воно также кричить: тікай! Але і говорить до них, і сміється, а все то так, як би не я говорив, і тручає там, де нема людий. Приходить до такого, що вам нагадується така грушка, що ще як ви дитиною були та виділи її. Де який клинок, де який гак, де яка бантина, — все вам нагадається. То гонить воно чоловіка у тисячу боків нараз, а не знати, куди йти. А потім лишить, нараз лишить. Мине година, або й дві, або й день, та й знов приходить. Серце застигає, очі так плачуть, так плачуть, що викапують. Але ані сліз не видко, ані плачу не чути. Та й провадить вас знов, та й мордує наново. Я не раз випивав цілу квартиру

горівки і пролигав одну перчицю за другою, аби перегризло, але нічо не помагало...

А вчера то мене вже так придушило, що-м стратив геть розум, і очі, і руки. В саме полудне прийшло. Як прийшло, та й показало бантину в кошниці. Кожду крішку на ній показало, кождей сучок. Та й таки-м не спирався, бо не було куда лише відмотав воловід від ясел та й заліз у кошницю. То так спокійна мені було, так легко! Я замотував той мотуз і пробував, ци добре держить, і все знав, як треба зашнурок зробити, як зависоко підтягнути. Я сьогодні дивуюся сам, як я так спокійно і весело тратився. Але тепер мені, богу дякувати, відійшло, і такий я рад, рад...

Басараби як би поснули у дубовім сні.

— Гріхи, люди, гріхи, треба бога просити.

— Докторі кажуть, що то така нерва е, що вона так хоруге, як би й чоловік. Вона десь е в чоловіці, то вона розум відбирає, як заслабне.

— Ей, що докторі знають!...

IV

— Мой, а вийдіть за Миколаем, де він пішов? — сказала Семениха.

Басараби здригнулися, жаден не рушився з місця. Покаменіли.

— Та вийдіть за Миколаем, кажу... Де він пішов? Жінки заголосили. Басараби позривалися і гурмою вийшли надвір.

— Тихо, тихо, хто знає ще, не робіть крику...

ВЕЧІРНЯ ГОДИНА

Не міг сісти, так його щось гнало від стіни до стіни. Ходив та ходив по хаті. Обстановка хатня і кути замазувалися і пропадали в вечірнім сутінку, а в голові зарисовувалися давні образи щораз виразніше.

— Оце такий час, коли малі діти вибігають із хати на толоку і граються дуже весело, нервово. В таку пору дівчата не ходять гонити череду додому, бо кажуть, що як зоря вечірня на небо виходить, то голос по росі стелиться, — і співають, аби голос стелився. А взимку — то мами прядуть кужіль та й співають свої дівочькі співанки, але так сумно, як би жалкували за молодим віком. Діти сходяться разом до купи і шепочуть на печі та й засинають без вечері. Чудна якась вечірня година.

Ходив та гладив себе рукою по чолі, як би хотів усі свої думки замкнути в голові, аби не повилітали, бо щиро хотів їх передумати.

— Ба, не знати, що він діє? Такий був добрий товариш. Добре пам'ятаю, як ми раз сиділи у нього в садку. Здається, тоді він говорив за ті білі хмарки. Біла хмарка, — казав, — з золотими берегами сунеться по небі та лишає поза собою білі лілії, а сама йде далі та сіє, сіє того цвіту по синім небі — та й за годину нема ні хмаринки, ні лілій. Лиш голубе небо морщиться, як голубе море. Правда, він тоді чогось сумував.

Ходив, а очі його ставали такі добрі, як у дитини.

— От, я вже забув кінець. Приходиться вже мамині співанки забувати! А ще недавно знав. Зараз. Я вигнав з Марійкою вівці в поле, у сіножаті. Марійка вишивала собі рукави, такі в квасольку. Квасольку вишивала на червоно, хвостики синьо, а межі поміж квасолькою обкидала чорною заполоччю. Я мусив завертати вівці, бо Марійка була старша. Але була одна білоголова вівця, та така шкодлива, що в кожний посів ускакувала. Та й я скинув поясок, і ми її спутали. Був спокій. Я бігав розперезаний попід верби та свистав, та галасував на все поле. А потім Марійка мене закликала їсти. Їли ми хліб і сир із листка...

Вже сидів на м'якім кріслі, і хлоп'ячі спомини гонили його, як сон, на якісь барвисті поля, що квітів на них дуже багато і можна їх рвати, рвати.

Потім вийшли до нас мама. Верталися з поля, бо істи носили робітникам. Дали нам істи молока і оглядали Марііні рукави. Та й наказували Марійці, аби ніколи не брала три нитки, лишень дві поза іглу, бо квасольки будуть череваті. А мені казали, аби не качатися з гори, бо сорочку подеру або собі черево покалічу. «Ти, парубче, не брикай, як кінь по полю, розперезаний, але сиди собі коло Марії, та овець пильнуйте». А я лежав собі коло мами та лупив ногами в траву, а мама казали: «Ти не можеш ані годинки ти хо посидіти?» Та й тоді чорногуз на млаку[1 - Млака — сіножать.] таки коло нас. Мама взяли мене, посадили на коліна та й почали співати:

Ой не коси, бузьку[2 - Бузьок — чорногуз.], сіна,

Бо ся зросиш по коліна.

Та най тота чайка косить,

Що набакир шапку носить.

Збирав усі сили пам'яті, аби нагадати співанки, і не міг... Очі посумніли.

— Зараз, зараз. Мама пішли додому, а я бігав до вечора за чорногузом та приспівував: «Ой не коси, бузьку, сіна...»

— Розбігався, як той хлопець, що хоче яр перескочити і над самим яром все стримується. Говорив голосно перші вірші співанки і не міг далі нагадати. Зітхнув, і чорний обвід біля очей ще більше почорнів.

— Боже милий, вже не можу я надточити тої нитки, що урвалася! Вона вже тоді рвалася, як мені мили ноги і чисті онучі видирали з старої сорочки, а тато чобітки обтирали. Всі ми тоді плакали, бо мене пускали у світ на науку. І ходив я по тім світі, і гнувся, як лоза, для кавалка хліба, і чув на собі сотки гордих очей.

Махнув рукою, як би хотів відігнати ті горді очі.

— По довгих роках я поїхав до мами... Тата вже не було. Згорблена, стара, с костуром у руках сиділа на призьбі і грілася на сонці. Не пізнала. А потім мене привітала. «Наша, синку, Марія вмерла. Я тобі не писала, аби не сумував. Та як

ще умирала, то все за тебе допитувала. Ми її дурили, що ти над'їдеш. А таки того дня, що вмерла, то казала, що коли б тебе хоч крізь вікно, хоч через поріг уздріла. Та й умерла». Отак рвалася та нитка...

Несвідомо говорив мамину співанку: «Ой не коси, бузьку, сіна...»

— Пішли ми з мамою на могилу. Ледве мама добилися. «Аді, синку, оце Маріїн гріб. Я вже насадила і рути, і барвінку і хрест дала змалювати, але ще вишеньку не посадила, аж восени посаджу». Сіли ми коло гробу, і мама оповідали мені за біду Марійчину. Чоловік злий, діти малі, біда в хаті. Вітер здував із вишень білий цвіт. Цвіт падав на гріб і на нас. Здавалося, що той цвіт зростається з маминим білим волоссям і що роса з цвіту спадала на мамине лице. А я, нагадував собі, як ми з Марійкою вівці пасли...

Гарячі сльози впали на стіл.

— А потім мама вмерли. Гріб мамин недалеко від Марііного. Цвіт із маминої вишеньки падає на гріб Марії, а з Марііного — на мамин гріб. Був я там раз. Сидів межі тими гробами, і нагадалася мені мамина співанка. Коли не знаю вже кінця. Посидів я там та й пішов з могили. Лиш вишневий цвіт з гробів летів за мною, як коли б тим цвітом сестра і мама просили, аби я не йшов.

Ще довго ходив по хаті та несвідомо шептав:

Ой не коси, бузьку, сіна,

Бо ся зресиш по коліна.

Та най тота чайка косить,

Що набакир шапку носить...

ВИВОДИЛИ З СЕЛА

Над заходом червона хмара закаменіла. Довкола неї заря обкинула свої біляві пасма, і подобала та хмара на закервавлену голову якогось святого. Із-за тої голови промикалися проміні сонця.

На подвір'ї стояла гурма людей. Від заходу било на них світло, як від червоного каменя, — тверде і стале. З хорім іще сипалося багато народу. Як від умерлого — такі смутні виходили.

За людьми вийшов молоденький парубок із обстриженою головою. Всі на нього дивилися. Здавалося їм, що та голова, що тепер буяла у кервавім світлі, та має впасти з пліч — десь далеко на цісарську дорогу. В чужих краях, десь аж під сонцем, впаде на дорогу та буде валятися. Мама стояла на порозі.

— Ти вже йдеш, синку?

— Йду, мамо.

— А ти ж на кого нас покидаєш? Жінки заплакали, сестри руки заломали, а мама була головою до одвірка. Підійшов до сина тато.

— Сідаймо, синку, на фіру, бо колію спізнимо.

— Ще цу ніч переначуй у мене, синку. Я тебе так гірко пістувала, дула-м на ті, як на рану... Я тебе разом з сонцем вірідю і плакати не буду. Переначуй, переначуй, дитинко!

Взяла сина за рукави та повела до хати. Мир подався д'воротям. Незабавки вийшла мама з сином. Твар мала бліду як крейда.

— Синку, — питався тато, — а мені хто, небоже, кукурудзки вісапає?

Хлопи заревіли. Тато впав головою на віз і трясся, як лист.

— Гай, ходім. Мама не пускала.

— Миколайку, та не йди-бо! Та заки ти обернешси, то пороги в хаті поскривлюються, то вугли погниють. Мене не застанеш уже і, відай, сам не

прийдеш.

Ймила сина за ноги.

— Воліла бих ті на лаву лагодити!

Пішли.

Хто стояв коло воріт, то йшов рекрута відводити.

Переходили ліс.

Листя встелило дорогу. Позагиналося у мідяні човенця, аби з водою осінньою поплисти у ту дорогу за рекрутом. Ліс переймав голос мамин, ніс його у поле, клав на межі, аби знало, що як весна утвориться, то Миколай на нім вже не буде орати.

За лісом стали в полі. Рекрут взявся прощати з селом:

— Бувайте здорові і свої і чужі. Як чим докорив-ем, то забудьте, але благословіть у далеку дорогу. Всі поскидали капелюхи.

— Повертайси здоровий назад та не забавлейси. Син з татом сіли на фіру. Мама ймилася руками за колесо.

— Синку, озми мене з собов. А ні, то буду полем бічи направці та й тебе здогоню.

— Люди добрі, озміть-ко жінку, бо руки собі поломить.

Люди силоміць відтягли від воза і держали. Фіра рушила.

— Йди здоров, Миколаю! — кричала громада. Тої ночі сиділа на подвір'ї стара мама та захриплим голосом заводила:

— Відки тебе візирати, де тебе шукати?! Доньки, як зазулі, до неї говорили. Над ними розстелилося осіннє склепіння небесне. Звізди мерехтіли, як золоті чічки на

гладкім залізнім тоці.

ВІСТУНИ

То будуть старі, бідні вдови, або їх внуки, або старі діди, що коло своїх дітей туляться і чують щодня, який вони тягар у хаті, або то будуть молоді жінки з малими дітьми, що їх чоловіки покинули і десь у великім місті за них забули. Вони будуть іти чередою в поле, минатимуть хрести, що тепер їх ніяка зелень не закриває, лишатимуть за собою блискучі, гладкі, сталеві дороги і будуть розходитися по сивих монотонних стернях, діти будуть шукати колосся, а старі тамтогорічних ковiньок[3 - Ковiньки — тут: сухе бадилля.].

І дід Михайло буде іти зі своїми внуками, з двома хлопчиками і з Оксаною, найстаршою між ними. Хлопці будуть, як лошачки, то перебігати діда, то лишатися далеко позаду, а Оксана буде йти все разом. Дід буде нести дрантливу чорну верітку[4 - Дрантлива верітка — дрane ряденце.] на плечах і буде покашлювати. Оксана буде мати в руці хліб для хлопців і для себе. То буде саме полудне, а дід буде все казати Оксані:

— Це сонце, синку, вже з морозом. Будуть вони іти, іти і зіпруться на одній ниві. Дід стане біля межі, Оксана піде серединою ниви, а хлопці почнуть шукати дуч[5 - Дуча — яма.] по полю, криничок ясних і батiжків та ножиків, загублених пастухами.

Оксана здійматиме кожний колосок, що надибле, і буде всі складати в ліву руку, а як жмут згрубіє, то вона його буде складати понад ярк, аби потім легко найти. Вишукувати буде долини, рови, бо там найбільше колосся. Сто разів на минуту буде схилатися і буде виглядати, як найпильніша робітниця.

Згодом зачнуть їй поперед очі бігати або сині плями, або одна половина ниви буде така, як має бути, а друга половина буде вся зелена. Вона пристане, затулить долонею очі і буде хвилинку стояти, потім нагло візьме з-перед очей руки, і вся полуда пропаде. Або вона заспіває співанку, заспіває її собі лишень потихеньку з великим стидом і з ясною радістю, що вона вже може співати. Класти буде ноту до ноти і слово до слова з дрижачою непевністю, як мала дитина, що вчиться перший раз ходити і кладе білі ноги з радістю по землі. А що

колос підійме, то співанку свою урве і наново її зачне з новим дрижанням тоненького голосу; як ото павутиння, що трясеться по стернях. А як прийде до краю, то сяде собі на пільній доріжці і підіпре голову таким дуже маленьким кулачком, як головка будяка, що буде над нею шуміти тихеньке пророцтво її цілого життя...

Зате дід не буде співати, але зігнеться дугою і почне кашляти.

— І не знати, що там не дає дихнути, аби розрізав груди та аби ту запеклу кров відти викинув, то, може би, ще пожив трохи...

І буде далі витягати ковінки, і буде кашляти, і сідати. А попри роботу будуть налітати на нього думки і за осінь, і за зиму, і за весну. Десь в голові зароїться таке, що він забуде за ковінки і за кашель...

— Як е чим пропалити взимі, то менше істи хочеться. Рано собі встань, відмети сніг від порога, набери в шіпці[б - Шопа, шіпка — сарай, повітка.] ковінюк, насип під піч, та й зараз у хаті веселіше. Катерина зварить кулешу, діти повстають, та й вже е для них гаряча ложка борщу, та й тепла піч, та й тобі, діду, межи ними тепло. А як не мож ліпше, то й так добре. Ковінька, як суха, то вона дуже добра...

І він буде випорпувати далі з охотою і з більшою силою. Але гадка гадку буде здоганяти, і він їх не віджене.

— Коби не вмер ще доти, доки хлопці підростуть, то мала би щастя, бо я би тото усе межи люди розтрутив, аби робило само на себе, а дурна жінка — що вона знає? — лише плакати! Я би то справив на дорогу ліпше від неї...

Тепер він закличе хлопців. Вони прибіжать до нього з видовбаним гарбузом.

— Мой-ня, а ви чому Оксани не помагаєте, а істи хочете? Ідіть трошки коло неї грайтеся, бо їй скучно.

Хлопці підуть до Оксани, а дід буде далі сотати свої думки.

— Хлопці здорові, росли, аби лиш дочекатися! Менший — то штуцерний[7 - Штудерний — хитрий, кмітливий.] такий, як старий. Узимі то допоминається чобіт, бо каже, що на печі йому недобре. Кілько сміху є з нього, що якби вмер, то й ми б осиротіли...

Він буде глядіти на сонце, чи низько спустилося, і на ковіньки, чи досить їх назбирав. Потім закличе Оксану, аби йшла помагати йому зносити ковіньки і оббивати їх від глини. Вони знесуть їх в одну купу і зачнуть оббивати бучками. Стовп куряви підійметься над ними, дід буде кашляти. Оксана буде прижмурювати очі, а хлопці будуть їсти хліб. В цей час буде сонце над заходом. З довколишніх сіл припливуть на ниву звуки дзвонів і будуть стелитися разом із росою по стернях, по дорогах заблеють вівці і загукають пастухи, по полю будуть орачі викидати плуги з борозен і збиратися додому. По долинах здійметься сива мряка, ворони будуть летіти до садів у село, і пси будуть тікати додому, бо вже не будуть могли ловити перепелицю по полю.

Дід Михайло буде хреститися і збивати пил із сорочки і дуже кашляти. Потім напакує повну верітку ковіньок, внуки йому допоможуть її завдати на плечі і зйдуть на дорогу. Оксана буде нести свої сніпки колосся, а хлопці ховатимуть ті ковіньки, що впали з верітки, у пазуху. Заки дійдуть додому, то пазухи міцно їм повіддуваються, а черева їх стануть чорнісінькі від пилу.

В селі вони всі зустрінуться: і бідні вдови, і їх внуки, і діди, і молоді жінки, що їх чоловіки покинули, — всі з ковіньками і зі сніпками колосся. Вони вістують, що осінь приходить.

ВОВЧИЦЯ

(Фейлетон)

Оце я вернув з похорону моєї приятельки а дитинячих літ. Ледве витягав ноги з русівського густого болота, а таки довів вовчицю до її ямки. В тонкі дошки її деревища груди землі дуже брутально гримали. Небогато нас було, і всі дивувалися, що я між ними був. Та вони не знали, хто була вовчиця.

Як я почав ходити до школи, то вона у своїй наївності кликала мене до своєї бідної хати і просила перечитати її збиток з бляшаної труби, аби вона знала, що там є. Крім «Кнігініцьких» латинкою, я не міг нічого більше второпати. Аж геть пізніше, як я був в гімназії, той збиток показався шляхоцьким дипломом для родини Кнігініцьких.

* * *

До її убогої хати всі богачі, всі попи, всі жиди посилали на нічліг всіх бідних і заблуканих.

Зниділим і брудним шляхтичам вона казала:

— Не блукайте по світі, а приставайте до людей, бо люди не люблять шляхти. Панщина навчила їх, хто ми є, і тому я лишилася з голою шляхоцькою трубою. Ночуйте, я вас погодую, а рано йдіть між люди і приставайте до них.

А злодієві говорила:

— Ти, небоже, не кради, краденим не погодуешся, але йди просто, і вбивай, ставай чоло до чола. Як твое чоло розсиплеться, то нема утрати, а як богачеве впаде під твої ноги, то з гонором підеш покутувати. Я тебе переховаю, я тобі сорочку виперу і нагодую, але не наскакуй потайки на дурні маетки.

А покритку з тяжких наймів у великих чоботах і засохлими сльозами на молодім лиці потішувала:

— Ти, небого, не журися, бо як уродиш файного байстриючка, то маеш силу, тебе, бідну, і так ніхто не возьме, а він виросте дужий на твоїх грішних руках. Ти посивієш, проклята між людьми, а він доросте і обітре своїми кучерями гріх із тебе. Я викупаю твою дитинку, а ти подужаєш, ти молода і заробиш на него. Не цокай чолом у мій поріг, а сідай на постіль і проси бога за свою дитинку.

Всіх блукаючих, всіх бідних, всіх нещасливих вона зодягала і кормила зі своєї бідної долоні.

Перед війною вона розпустила всіх своїх доньок по роботах у світ. А було їх багато, а сама дальше приймала всіх грішних людей, дезертирів, злодіїв, калік і дівчат з грубими черевами, шугала поміж сусіди, як вовчиця, щоби нагодувати своїх безталанних гостей. А як війна кінчилася, то її доньки з дітьми почали сходитися до неї. Зяті були пруссаки, москалі, поляки, італьяни з неволі і українці з німецьких таборів. Старій вовчиці дуже тяжко було їм годити в малій хаті. Під чорною матір'ю божою вони забирали місце для своєї нації. Вільгельм, Франц-Йосиф, Николай, Шевченко, Ленін і Гарібальді допоминалися в тій хатині домінуючого місця. І серед шаленого крику і бійки не раз попадав на землю Вільгельм, або Микола, або Ленін. Тоді моя приятелька злізала з печі, ховала портрети в пазуху і вночі прибивала цвяшками назад до стіни, щоби жаден зять не бив доньки.

По війні всі порозходилися, лиш лишився внук від німця, бо батько його поїхав до свого краю, а його мама лежить тут на могилі.

Німчика я не раз бачу, як завертає чужі вівці, і тоді іду до його хати і бачу через вікно, як мирно під матір'ю божою примістилися царі, революціонери і поети.

ВОЄННІ ШКОДИ

Сивий комісар в'їздив у село форшпаном і дивувався, що воно ще стоїть чисте і біле.

«Цим мужикам, — думав він, — і чорт нічого не вдіє, а не то війна; жеруть, як свині, та заливаються ромункою. Цікаво, чи підуть і кілька дадуть заробити. Я їх умію поскоботати...»

Максим Онищук побачив від своєї хати пана та зараз забіг за вугол, аби окритися.

— Відки Польща тільки тих підпанків набрала! Возимо, та й возимо, та й перевозити не годні. Ліпше сховаюси, а жінка най каже, що я в млині. Вже мені боком лізе оту саранчу возити.

Старий Куфлюк вийшов аж за ворота, бо не мав коней і не боявся.

— Але годований, як пацюк, всі богачі повтікають в хашу, аби не йти на форшпан.

Стара Варвара сказала «славайсу» і шептала:

— Це якесь старе дупло, не буде ландувати ночами з поліцайом та хапати молодиці за підтичку.

Отець парох, як лошак, побіг до хати, аби комісар його не запримітив.

— Моя пані, лихо вже знов наднесло якогось урядника в село, припрятте в покою та готовте ліпший обід.

— Вже ті ляшки мають добрий апетит. — Учитель низько поклонився комісареві і сказав «падам до нуг», бо не боявся, щоби пан комісар загостив до нього.

Коло громадської канцелярії вїт з байратом очікували комісара. Вїт каже:

— Люди добрі, я цьому не вітримаю, стара від хати відгонить, а діти голюкають, як на пса. Нема спокою ні вдень ні вночі. Давай ім істи, давай горівки; ходи з ними по селі за бунтівниками; шукай гверів, шукай листів з Відні, розкопуй землю та шукай зради на Польщу. Взимі двері не запираються так, що стара замерзає на печі. Пошукайте собі другого вїта, бо я довше не годен цей тягар двигати. От, видите, вже іде; бодай его шлях трафив!

— Вїйте, а де люди? Я ж розказував вам, щоби всі зійшлися коло канцелярії.

— Я через десятників розказав людям приходити, може, ще посходеться.

— Мужик все дурний: як платити, то він хапає книжку з-під сволока, ховає в пазуху та днями вичікує, аби податок заплатити; а як гроші брати, то мужик на печі. Їй, чорт вас бери, менше буду роботи мати, а пенсія одна.

— Прошу пана, вже ми набралися, аж занести не можемо...

— Не перечу вам, газдо, що за Австрії так було, але в нас буде інакше.

— Дай боже...

— Війте, ідіть ви перші списувати военні шкоди; хто не прийде, сам собі буде винен.

— Називаєтеся?

— Михайло Вахнюк.

— Кілько моргів?

— Які там морги, діти розібрали...

— Але кілько ви обробляєте?

— Може, десять, може, більше, може, менче.

— Пишім дванацять.

— Кілько нема.

— То пишім одинацять.

— Та най буде...

— Які шкоди военні?

— Та які шкоди, ніби мені хто шкоду верне? Пусто говорити і писати...

— Ви того не розумієте, начальнику, москалів ми під Варшавою збили на винне яблуко, з Відня і Пешту заберемо все золото і золотом усі шкоди военні поплатимо.

— Бог би з вас говорив...

— Тепер ми ваші, а ви наші.

— О, то ще хто знає, як буде.

— Польща буде, а ви, як маєте розум, то наберіть золота від мадьярів, від німців та від москалів та й жийте в добрі під Польщею, а своїх бунтівників гоніть з села. Ну, начальнику, яка шкода?

— Та пара коний та віз ще на початку війни австрияки взяли, коні з возом тисячу корон. Москалі взяли корову і телицю; за обое рахую вісімсот корон.

— Що ще?

— Ще мадьяри заробували два пацюки, що варті триста корон.

— І ще що?

— Де я все годен нагадати, та й нащо згадувати лихе; добре, що минуло.

— Ні, все списуйте, ми все заплатимо.

— Та брали подушки, та верені, та ціле сало вхопили, та сани, та дрова з-під хати; де я все то годен збагнути?

— Отже, видите, ваша шкода разом, пане Вахнюку, буде дві тисячі шістсот золотих корон, а перемініть на марки, то маєте чим жити до кінця віку.

— Ей, пане, бог ті корони буде рахувати, а марок мені не треба.

— То подаруйте мені цю шкоду, я вам зараз дам тисячу корон!

— Що буду дарувати більшим панам від мене?

Байрати так само нерадо списували шкоди, а люди, які вже посходилися, перераховували війтові золоті корони на марки, і не одному ставало жаль, що не мав ніякої шкоди. Та як жид Кальман цілу годину диктував свої втрати, не поминаючи найменшої крішки, то мужики загомоніли:

— О, паршивий, нарахував аж три тисячі золотих корон, а кривий Дмитро весь маєток ему в себе приховав, і дивіть, кілька грошей набере.

— Я в Карпатах ів два місяці сиру бараболю, стратив коні і віз, ледви добивси додому і півроку відлежив, та аби я нічого не мав...

Поки говорили, а врешті розбіглися по селі кликати свояків і сусідів, аби не втратили золотих корон. За годину ціле село стояло на вигоні. Комісар так до них сказав:

— Бачу, люди, що ваше село розумне, і всі шкоди вам напишу, але піду істи, бо я голоден. І разом з війтом та радними пішли до Кальмана, там довго перекушували і повиходили червоні як раки. Радний Корч уже знав, що комісарові треба румунки, масла, курей та яець. За те, що людей про ці потреби комісара повідомить, радний Корч мав дістати відшкодування воєнне найдальше за місяць. І заки пан писав у канцелярії, то жінки до комори комісара наносили всілякого добра, а чоловіки в рукавах таскали румунку. Поліцай і Корч незабавки також почервоніли, так само їх кревні. Цілий вигін зворушився, звеселився і любо гуторив аж до півночі, поки комісар писав шкоду. Радний Корч був того переконання, що курей і яець забагато для комісара, а особливо забагато румунки.

Опівночі мужики, як бжолі матку, обступили пана та відпроваджували до Кальмана на вечерю. На зорях висадили комісара на форшпан, обложили курми, яйцями і румункою і так, бажаючи йому та Миколаєві щасливої дороги, вернули веселі додому.

У Кальмана лишився лише Свіц. До сходу сонця гукав п'яний:

— Най тих москалів шлях трафить, що мене не обрабували!

А Миколай добрими кіньми як переїздив через хашу, то на нього і комісара напали парубки, забрали всі дари, а їх попарили. Коням дали по доброму

батокові, і аж під містом пан і Миколай отямилися та обтирали кров з лица: Миколай — рукавом, а комісар — хустинкою.

— А то хами здеморалізовані, а то бидло, вони гадають дістати відшкодування? Чорта в зуби! І так було.

ВОНА — ЗЕМЛЯ

То як Семен із заходом сонця вернув додому, то застав на своїм подвір'ї п'ять кованих возів, набитих всіляким добром, ще й колиска наверху була. Коні коло возів добрі. А на приспі сиділи старі й молоді, самі незнайомі. То Семен старий і босий, з черевиками через плечі, сказав:

— Славайсу Христу, люди добрі! Відки ви і як вас маю звати?

— Ми буковинські, война вігнала нас із дому; я е Данило, а це коло мене моя жінка Марія, стара вже; а це мої дві невістці з дітьми, та донька, також з дітьми; та хочемо у вас переночувати, як приймете.

— Ночуйте, та будьте гостями. Сяду я коло вас, та побалакаю з вами, а жінка най варить вечерю. Вона в мене друга, молода і годна, як схоче.

— А це в мене перша, уже п'ятдесят років, як за мною, та тепер здуріла, та поховаю я еї десь на роздорожу, бо розум свій загубила під колесами. Доки ще з фіри виділа наше село, то плакала та з воза тікала, та невістки здоганяли, а як не вздріла вже свого села, та зааніміла. Та сидить отут німа межи внуками...

— Бадю Даниле, не дивуйте! Вона лишила слова свої на вікнах та на золотих образах в свої хаті, то вони, як пташечки, б'ютьси по порожні хаті, як сироти. Молитви щебечуть по вуглах, а баба без них німа буде... А підіть ви до великої хати та перед святим Николаем проведіть еї молитву; може, народиться в ні слово.

То оба старі затягнули бабу перед образи й голосно говорили молитву. Та баба

мовчала.

— Загубила вона свої слова коло своїх светих та й там їх відшукає. Знов на приспі.

— Не мое діло питати, але чого ви кованими возами та вороними кіньми та з дітьми

молодими землю свою покинули?

— Бадю Семене, на вороні коні та на вози ковані я склав свої діти, аби їх на наругу не подати. Як попа з попадею скували та повезли в гори, як професора взели вночі бог вість кудя, а віта повісили серед села і поклали жовніря, аби хто не поховав, то я відрікси землі та й кров свою наклав на ковані вози, аби ніхто еї не споганив. Цар православний, а ми православні, та й зрада. Це раз; а другий раз — москаль іде і сонце залягає. І Хина, і Сибір, та дикий нарід з цілого світа; старих ріжуть, молоді жінки гвартують та цицки відрубують, а малі діти ведуть у колю та розкидають по пустих землях у далекім царстві... Та вікна в селі посліпли, а дзвони занімили. Кара божа спустилася на нас за гріхи цілого світа. І від тежкої руки господа милосердного я пробував кров свою, діти мої, забрати в мир хрещений.

— Кличуть вечеріти, Даниле, а бога не гнівить своїм нерозумним жалем.

* * *

— Їжте та досегайте ви, птахи, що летите, не знати куди. А ми, Даниле, оба покушіймо цієї гіркої, та, може, старі наші плечі від землі відвернутьсися вгору.

Вечеря не була нікому мила, лиш оба діди попивали горівку та також страви не брали в рот.

— Ідіть ви, діти, спати зі своїми дітьми, най вам бог ясні сні намалює, а ми, старі, ще побудемо.

— Даниле, коби-сте не гнівалиси, то я би щось сказав вам.

— Я розум і гнів лишив на своїм подвір'ї; можете мене і вібити, бо я, видите, старий птах, та без гнізда.

— Старий птах най гнізда старого не покидає, бо нове збудувати вже не годен. Бо ліпше, аби его голова у старім гнізді застигла, як у яру при чужій дорозі.

— Правда, Семене, правда, за це слово я вам декую...

— Та куда ви си вібрали? За панами і за жидами? Цісар має для них касу отворену, а вам каса заперта. Як увідете у чужий язик, у великі студені мури, то доля розфурее вас по каміню, і лиш снитиси вам буде наша красна земля, а руки закостенілі будуть з непам'еті сіяти на сміх панам, що спацірують, яру пшеницю по каміню. Бог не прийме вас до себе з того каміня, але віде перед свої ворота, як вас уб'ють на ваші землі. Вертайтиси на свою мнеконьку землю, а там буде вас бог благословити і на шибениці...

— Грішний я, Семенку, грішний перед богом і перед вами. А то в мене ниви, як вівці добре годовані, чорні та кучеряві. Я зараз завертаю вози до схід сонця, аби бога не гнівити...

— Наше діло з землею; пустиш еї, то пропадеш, тримаєш еї, вона всю силу з тебе

вігортає, вічерпує долонями твою душу; ти припадаєш до неї, горбишси, вона з тебе жили вісотує, а за то у тебе отари, та стада, та стоги. І вона за твою силу дає тобі повну хату дітей і внуків, що регочутьси, як срібні дзвінки, і червоніють, як калина... Не йди, Даниле, з панами та з жидами, не шукай царя, бо тобі царя не треба; все якийсь прийде до мужика, аби податок брати...

— За ваше слово, Семене, най вам бог дасть усе найліпше; я вертаю додому, най си діє божа воля.

Та й баба Марія заговорила:

— Ідім, Даниле, додому, ідім.

— Ат сука баба, як вішло на еї, то зараз заговорила!

— А тепер пиймо на «будьте здорові»; дай боже, аби-м лиху годину перебули, а як пірємо, аби наші кості зогнивали в наші землі.

І пили оба діди, та й стара баба з ними, та співали. Баба сиділа в середині, та кріпко обіймала обох руками, та проводила пісні:

Лишень моя мила,

Як голубка, сива,

Вона спати не лягає!

Дитину колише,

Дрібне листя пише,

З буйним вітром розмовляє...

Та так вони співали до зорів, а на зорях ковані вози заклекотіли, і Данило вертав додому.

А як сонце сходило, то оба діди прощалися, цілували себе в чорні руки, а червоне сонце кинуло їх тіні через межі, далеко по землі.

ГОРОДЧИК ДО БОГА РИДАВ

Городчик до бога ридав: сонечка, ой сонечка!

Біла рожа підіймила квіт та й запросила сонечка.

Ще просьби не доказала, а вже похилила жмит цвіту понад жовте листя.

Каже вона:

«Ще-м на цім світі не набулася. Я ще біла, як сніг, біленька, та й вже усихати?!

Краями квіт мій застиває. Мороз в душу лізе, у середній листочок найменший, що ще жовтавий.

В полудне приходиш, сонце. Збавляеш мене від смерті. Не приходи вже. Най зів'яну разом з найменшим листочком жовтавим.

Бо зорі вночі з мене насміхаються. Мигають очима, як царівни на просту дівчину.

Або приходи до мене зранку та будь до вечора. Найко я розцвітуся. Я зорі перейду і людей вітати буду білою рожею».

Сонечко схилило з полудня, і рожа похилила голову, як маленька дитина.

Стрімголов звисала та шептала: сонечка, ой сонечка!

ГРІХ

Вдова Марта давно хора, хоче вмирати, бо закликала до себе свої дві сестри і приятельки. Гості посідали на лаву коло постелі і під вікнами, а Марта з подушок каже:

— Не набула-м си на цім світі, не натішила-м си, а нагрішила-м... Дохтор каже, що кожда моя година дарована, та тому вібачейте, що-м вас закликала від роботи.

Відкинула від рота жмут сивого волосся, роззявила білі губи, аби надихатися.

— Смерть, сестри, болюча, а моя смерть проклетая буде навіки межи людьми. Гріх маємо такий, що ні мій чоловік не годен був вітримати, ані я, жилава баба, не годна-м го донести до краю...

Роззявила рот і пальцями хльопала з миски води в нього, аби могли своє сказати.

— Знаєте, що-м кликала ксьондза вже кілька раз, аби сповідатися, та й сповідала-м си, але правди-м не сказала, відай, тому, що шелестить на нім риза, або тому, що дуже дивиться в очі, або тому, що язик не повертаєси... Сказати другому свій гріх, людський гріх, такий гріх, що всі люди ним грішні, але аби мій сказати, то треба зуби розважити червоними кліщами, аби палахкотіли, як ладан на різдво...

Її сестра, Марія, підоймила голову з подушок та заспокоювала, приятельки поспирали руки на коліна і пігнулися.

— То вже вам буду сповідатися, бо видите, яка-м суха, то в найбільше деревище не влізуси, і таке гірке тіло земля не годна пролігнути... Хлоп все від баби слабший, бо мій чоловік лиш рік вітримав, а я вже роки. Ми мали спільний гріх, та він по році лишив мене саму, аби-м го двигала без него, а то й моя пайка така тяжка, що залізо під нев пішло би в порох...

Ми обое спалили село, знаєте. В саме полудне пішло кров йов попід небо, кров заслонила ясне сонце. Нашої хати якось не доцегнуло. Він, аби не кричіти, сипав порох у рот з землі, але зойк з серця роздував порох з рота, то він сів коло коновки з водов та й тримав заедно повний рот води, а потім викидало з него воду, а він знов пив, аби не кричіти... Село курилося, почорніло, чорні люди голосили, а він сидів коло води добу, чорний, мокрий, склонивси та й заснув в болоті. Хотіла-м го стегнути на сухе, та як ні вдарив коновков, той я легла в болото коло него, так си належало.

Всі жінки посхоплювалися з лав, гляділи на Марту здурілими очима, стояли, як з дуба витесані. Сестра не втримала голови, пустила. А хора носила долонею воду з миски в рот та не доносила. Розливала по пазухах.

— То ви лиш від цієї мови ніби дураєте, що-сте тверді мужики, а як таку сповідь перед чужим ксьондзом тримати... А хоть би-сте про мене і зараз всіма дорогами по селу порозбігалиси, то я вже не боюси, а хоть дзвоніть на гвалт в дзвони, то я також не боюси, хоть ні тегніть всіма дорогами по грудді та закопайте розтресені кісточки по нечистих місцях селом, то вже я легшу муку буду мати, як тепер. Цеє? гріх я вже двигати не годна... Маріє, душуси, підопри голову, най докінчу сповідь, чи пече ца голова, як смола в руки.

Жінки мовчали. Від цієї тиші оглух би навіки дзвін.

— А зайшло з цього. Як прийшли до села вже по війні, то повісили чоловічого брата, що десь був довго на Україні. Ми його відрубали з чоловіком, та привезли в рантухах додому, та споредили парубка, як паву, але язик не годні були заправити в рот. А мій дурний захопив ніж та хотів відрубати. Добре, що-м руков сперла, розрубав аж по кістку, а як закривала-м лице його братові червонов платинов та моя кров закровавила платину, то дала-м другу. Ви знаєте, що мій чоловік від похорону замовк, не сказав відтогди ані одного слова, ходив селами та розшукував братніх товаришів з тої війни, а потім тоті товариші приходили до нас та гостилиси. То якісь такі люди, що револьверами грають до данцу, що в кожді кишені мають бомби, що якісь блискучі ножі ховають помежи ребра, — таких ніхто не видів. Кажуть, що нагнали нас з нашої землі, що будем міститиси на смерть, а жите наше фурети будем ворогові під ноги, як вошиву сорочку на війні... Та тут і нахвалили, аби спалити двір. Та й підпалили з моім чоловіком. Та панові нічо, а половина села розсипаласи на сажу.

Марта простягнулася і заперла очі, жінки приступили до постелі, обливали водою, та вода спливала з лица, як з каменя. Марія здоймила з сволюка жовту свічку, і всі шукали сірників, а як засвітили, то поклали до Мартиних рук, і вона ожила.

— Я ще не вмерла, але зараз буду вмирати. Коби вмерло зо мнов і сумліне мое. Це бог добре вчинив, що сумліне не говорить голосно. Най си сховають товариші мого чоловіка з бомбами і револьверами. О, то як сумліне заговорить, то такі слова палючі в кожді жилці, що ті слова скалу розсиплють на дрібен порох. Найстрашніше то слово від сумління. Я тих слів ніколи не знала, ніколи-м не чула. Відки вони си в мені взели, це лиш бог міг пустити своїми руками у мене. Блискавка по небі не така страшна. То слово, то проклін, який задушить всьо, що на землі жие...

Марійко, буду вмирати. Кажи людем, най собі розберуть мій маеток і мого чоловіка. Я ім нічо поповнити не годна, а насподі в скрині е карточка від товариша мого чоловіка. Десь з далеких країв пише, що прийде до нас двоіх уже волних. Там е знак до него. Напиши йому, що такого, як ми наробили, ніхто не здержить на собі, що-м від того повмирили... Тепер давай свічку, я вже не ожую.

ГРІХ (Думає собі Касіяниха...)

Думає собі Касіяниха, що то буде. Чоловік вчора вернув з фронту, напився води і спить. Чути від нього сажу із колійового вугля. На горні блимає каганчик. Коло неї з одного боку раз по раз розкривається величенька дівчинка слюбна, з-перед війни. А московський байстрюк раз по раз шукає грудий. На стіні відбивається її кругла грудь, як гора, а губи байстрючка виглядають на стіні, як пажерливий змії. Думає вона собі, що цей хлопець, як опир, витягнув в себе всю її жіночу честь і ще всю мою кров витягне.

* * *

— Як же ж то буде, як чоловік встане, тото буде ці довгі кіски обмотувати коло своїх рук, тото буде волочити мое біле тіло попід лави та попід сішки. А потім притягне до порога, і тіло лишиться в хаті, а голова брикне до хорім, аби кров з неї пси лизали. Так, суко, будеш покутувати гріх! А це мое щенятко пропаде у бруді і нарузі, ніхто йому сорочини не дасть, а як, не дай боже, виросте, то буде блукати без мня наймитюгою, навіть не буде чути про свого батька, який на широкім степі нічого про нього не буде знати. Мій боже, чого ти мене так тяжко скарав, що-сь відібрав мені розум, як він дивився в мої гарні очі і моїми косами напихав свої пазухи у шинелю. Ти, боже, винен, бо ти відобрав мені розум. Моргаеш на мене ясними звіздами і смієшся. Будь такий проклятий, як я.

— То моя мама стояла два дні коло одвірка, смутна і скривджена на своїй честі, а мої сестри сльозами прали пелінки байстрюкові. А батько не входив тижнями до хати, лиш надворі їв свій сухий кавалок хліба. Піп у церкві прокляв мене, люди минали мене. Такого тягару скала на собі не здержала би. І я лиш тому не скочила в Дунай, бо мій байстрюк шовковими очима сміявся до мене.

Вона вхопила дитину, притиснула до себе та приповідала:

— Хто би мені дав таку міць, щоби я тепер вийшла надвір, щоби-м наострила ніж та застромила йому в саме серце. Ой, боже, ти даєш принуку до гріха, але не даєш сили змити гріх. Не вб'ю тебе, небоже, хоча чую в собі мус, мое серце трясеться, як павутина на вітрі, ох, коби я могла виймити своє серце і запхати тобі його в горло, щоби ти вмирав з двома серцями, а я без одного.

* * *

Рано.

— Це чия дитина?

— Та знаєш, що не твоя, лиш моя.

— Та й цю вигодуємо.

— Ні, я не хочу, щоби ти мої діти годував, я собі сама погодую.

Вона притулила до себе хлопця залізними руками, думала, що бахне сокирою, і воліла, щоби вперед сама загинула, аби не дивитися на судороги маленьких ручок.

* * *

— А-га, то ти баба, чоловіче, то ти не жартуєш, то тобі легко нести ганьбу своєї жінки.

— Ти знаєш, що відколи я стала курвою, то до мене дзвонять у вікна всі хабалі, я тобі більше не жінка, такої жінки тобі не треба.

— Лишаю тобі Катерину, вона величенька, вона твоя, я собі йду геть з моєю дитиною.

Зі скрині вибирала своє віно. Для себе взяла дві сорочці і кожушинку.

— Це решта, — каже, — для Катерини, вона дуже розумна і чемна, тобі з нею буде дуже добре.

Вона йшла вулицею з дитиною.

За нею мати і батько, і сестри, і сусіди, всі кричали:

— Не йди, не йди.

Але вона майже бігла, і як вийшла на гору і зобачила стовпи високих гір і ясні ріки, то глибоко відітхнула, дала грудь синові і шептала:

— Гріху, мій гріху. Я тебе відпокую, і ти в мене виростеш великий, мій сину.

ДАВНИНА

Вони всі трое вже в могилі, вже давно над їх гробами вишні цвітуть і родять, і хрести дубові в їх головах похилилися. Померли давно: дід Дмитро, баба Дмитриха і дяк Базьо.

Дід Дмитро поклав на ґрунт чотирьох синів. А як їх поклав, то лишився в старій хаті сам з бабою. Не лише з бабою, але з волами, з коровою і кількома моргами поля. То коло хати і коло волі ходив дід, у хаті поралася баба, а поле сіяли сини, а збирали бідні люди за сніп за третину. Дід ходив коло волів, напоював, чесав, замітав стайню і подвір'я і витинав коло плотів бодяки. Але найстарша його робота то була така: він вилізав на стаенний стрих і перекидав там старі плуги, борони, драбинки, ярма; деревні отої немало призбиралося за п'ятдесятлітнє газдування. І все щось він з того стриху скидав на землю і волік перед хату на мураву. Оглядав, пробував і направляв. Це була його найлюбіша робота. Він, відай, нагадував собі давні літа коло тої роботи, і тому так вона йому прийшла в смак. Як не чесав волів, то, певно, майстрував коло старого ярма або коло старого плуга.

Воли годував три роки. По трьох літах вигонив їх у місто на ярмарок. Брав за них чотири сотці, за двіста ринських купував другі, молоді воли, а дві сотки ховав у стару податкову книжку і замикав до скрині.

Збіжжя не молотив по кільканийцять років, і подвір'я його було закладене доокола стіжками. Найстарший стіжок був чорний, той під ним сивий, менший від цього сивавий, тогідний білий, а цьогорічний жовтий, як віск.

Щомісяця він смотрив ті стіжки, чи миші їх не поїли або чи не стухли. Витягав із кожного з них жменю стебелю, і нюхав, і дивився, чи волотка не зсічена. Як який треба було змолотити, то кликав молотників, і знов ховав гроші в податкову книжку, і замикав на колодку.

До церкви ходив що другої неділі, бо перепускався зі старою: вона — на першу богородицю, він — на другу, вона — на великдень, а він — на різдво. У свою неділю вилізав на хатній стрих і скидав відти до сіней великі чоботиська й маленькі. Великі були його парубоцькі, шлюбні, ще з молодих літ газдування; маленькі були його синів, як ще в нього росли хлопцями. З тими чобітьми він сідав на приспу і витирав їх шматиною від пороху і смарував дьогтем. Одні вбирав до церкви, а решту складав рядочком проти сонця, аби масть зайшла. А бабі наказував, аби вона не лише чесала воли, але аби давала позір на чоботи, бо десь пес може затягнути. В церкві бив поклони, давав на тацку запліснілі грейцарі і, спочений, виходив враз із людьми.

— Діду, ви забудете говорити, — казали люди.

— Моя верства вімерла і на війнах погинула, я не маю з ким говорити.

Як вертався додому, то їв або хліб з часником, або солонину, як не було посту. Солонини в коморі стояло три бочці. В одній трилітня, жовта і м'яка, як масло, — це дідова бочка; в другій дволітня, лівжовта, півбіла — це бабина бочка; а в третій цьогорічна, біла, як папір — це була діточа, бо діти лиш свіжу солонину любили. По обіді дід ішов дивитися до волів, потім викидав чоботи і чобітки на стрих і йшов під вишню спати. Отак дідові сотався день по дневі мирно і супокійне. Школи його зуби не боліли ані ніяка слабість не терла, і через ціле життя не бачив він коло себе ворожки.

Баба Дмитриха — то була вогонь, не жінка. Любила дуже бесідувати, розмови розводити, бо не могла без того ані їсти, ані спати. До старого вона навіть не приступала. Він мовчав заедно, а як стара хотіла лиш три слові з ним забалакати, то він покидав стару борону або снасть і утікав від неї.

— Оце-то старе доробало гадає, що го цулувати буду. І плювала та йшла до воріт або над став шукати жінок, ласих на розмову. А дід вертав до своєї роботи і бурмотів під носом:

— Видко діло, що вже постаріласи: і лице як шкіра на старім чоботі, і волосе як молоко, а язик не постарівси. Сто корців на днину перемолола би, та й ще би дивиласи, чи нема де других сто...

Бабі не дав бог доньки. Вона все надіялася за молодих літ дівки і старала для неї віно. Доньки таки бог не дав, а баба наткала та нашила стільки, що грядки під полотнами та коверцями вгиналися. Дід не раз аж говорив зі злості, кому вона стільки катрання нашиває та натикає?

— Іди, старий, іди, не говори мені, бо я твое дранте, що черваки на стриху переіли, кину в огонь. Лиш ти мені втеркайси до моїх грядок, та й я зайду, та й твої плуги і вози всі у піч!

Дід скулювався, як воробець, і тікав від баби, бо де ж він годен з бабою на край вийти! А баба сідала собі на лаву проти грядок і говорила сама до себе:

— У кожній перекладині е всего однако, там, і там, і там. Кожна невістка най собі озме хоть цу, хоть ту, бо кожда однака. А п'ета перекладина на церкву за старого і за мене, цеі не руш мені жадна, бо бих руки обтела!

В неділю пополудне приходили до баби всі невістки з унуками. Такі чорнобриві, як гвоздики, такі червоні, як калина. Баба садила їх за стіл, давала цьогорічної солонини, і балакала з ними, і кудкудакала, як квочка між курятами.

— Як умру, то кожда собі забере одну перекладину з грядок, бо кожда однака, бо ви в мене однакі, мої діти. Але якби дід аж по мені умер, то аби-сте жадна не важилиси нитки взети. Він би так забанував, що би зараз умер. Та й чоловікам наказуйте, аби вони ему із поду найменшої крішки не брали, бо він то так любить, що без того днини не годен бути. Вони би его зарізали. Най пан бог сохраниць! А як я вмру, то маєте всі штири надо мною голосити чудними голосами, красними словами! Та й дід як умре, та й ему маєте голосити ще краснішими голосами, ще чуднішими словами. Він вам лишить грошей, що мете гратиси в них...

Баба плакала, а невістки собі плакали, потім баба кожну цілувала і вела до другої хати показувати коверці. На подвір'ї гралися з дідом унуки; кожний мав від баби булку або яблуко і пильно дивився на яворовий старий ярем. Дід показував їм на ярмі різьблені плуги, воли, погоничі і казав, що вони також незабаром будуть іти в поле орати.

Як сонце заходило, то невістки з унуками йшли додому, а баба їх виводила за ворота і там ще довго з ними говорила.

А третій між ними дяк Базьо. Він не був їм ані сват, ані брат, лише сидів з ними через город. Баба Дмитриха все носила йому обідати і вечеряти, бо він був самотній і старий. Та, відай, ніколи не їв він бабиного обіду, бо все був п'яний.

— Базю, чого ви стільки тої горівки п'єте? Таже вона у вас колись запалиться!

— Бабко Митришко, як я не маю пити, коли мені книжки в годові, як заяці, бігають! Кожний стих, кожда титла преса, аби її співати або читати, а мені голова розскакується. Всі зберуться, як хмара малих дітей, і хочуть в одні вузькі двері прохатися і дати себе чути. А моя голова от яка маленька, ще й обстрижена, та де їх подіти? Добре, що ви свої діти порозкладали по городах, а мої всі накупі. Та мушу я їх горівкою напоїти, аби вони попилися та й мені дали трошки супокою!

Баба журливо похитувала головою.

— Ото яка наука страшна, то не ціпом махати!

І давала Базеві знов грошей на горівку. За те він не однієї неділі приходив до бабиної хати і читав смішні книжечки. Сини і невістки помирилися від Луця Заливайка та від індики, що лише стільки має розуму, що в хвості.

А одного разу Базьо прочитав їм таку страшну книжку, що баба і невістки розплакалися зі страху, а сини геть посоловіли.

«Земля не дасть плодів своїх, на скоти ваші пошлю заразу, і погинуть вам, а люди ваші потоплю. Дощі не упадуть на землю, а земля буде як камінь і не видасть плода із себе...»

Базьо і сам побачив, що трохи перебрав мірку, і найшов у тій книжці такі слова:

«Кто сей лист при собі має, або часто читає, або з приліжностею слухає, або переписує, той сподобиться ласці божой... В котрім домі той лист находиться, там ані вогонь, ані вода, ані гром, ніякая злая річ зашкодити не може...»

Це трохи додало духу і Базеві, і бабі, і невісткам. Вони зараз дали дякові гроші, аби ім ту книжку купив. За бабою і невістками подалися всі жінки з села і подавали дякові гроші, аби і їх хати були заасекуровані від огню та грому. Дяк книжки накупив, ще й нову бунду собі справив за одним заходом і нову порцелянову люльку.

Потім щонеділі читав ту книжку все в іншій газдині і брав за то дві шустці на горівку і колач, аби мав чим закусити.

Вже небогато йому хибувало, аби всі хати обчитати, бо лишилося лише кілька бідних хаток під лісом, як Базьо заслаб. Кинуло його в дрожі, потім у гарячку, потім, оповідають люди, що з рота вийшов маленький синій вогник, і Базьо богові віддав свою душу. Відай, горівка в нім запалилася. Досить того, що всі жінки за ним плакали і голосили, як за братом рідним.

Баба Дмитриха не довго банувала, бо сама восени пішла за дяком у ту далеку дорогу. Дід Дмитро таки не попасав довго без баби, бо й собі на весну помандрував на могилу.

Люди за них давно забули, бо то вже не нині, як вони померли. Лише читальники не раз їх згадують, як зговоряться за початок читальні.

— То сам початок читальні заходить ще від старого діда Митра, і від баби Митрихи, і дяка Базя. В їх хаті почав дяк перший раз читати книжечки. Ще й тепер десь попід сволоками заткнені «Божі листи» та «Луці Заливайки», але тепер ніхто вже їх не читає, минулиси...

— Ой минулиси.

— І тота трояка солонина минуласи.

— Ого, конем не здогониш!

ДАВНЯ МЕЛОДІЯ

Я з сестрою у білих сорочках сиділи на печі. Мама, ще дуже молода, чекала на братів, її біломережані рукави радуються, що покривають її міцне тіло.

— Діти, як прийдуть братя, то не пустуйте, а тихонько сидіть, там на горні є медівники і цукор. Беріть собі кілька хочете, лиш будьте чемні.

Небаром перед вікнами ми почули скрегіт великих чобіт на морозі. Гураган давньої мелодії вирвався з дужих грудий. Іде коляда про лицаря, як йому дорікає його вірний кінь:

— Продаш ти мене, згадаш ти мене...

І оповідає той кінь своєму лицареві, з яких-то побоїв він його виніс: і з половецького, і з турецького, і з московського. Рефрен української історії мужньо звучав у того коня:

— Ва мнов гармати, як грім, гриміли.

Тих гармат я збоявся та засунувся назад на піч. Але з жалю за конем я розплакався, а Марія казала: «Ти все дурний». За це дістала від мене попід ребра і сама зачала ревіти.

Мама ледви нас успокоїла.

Увійшли браття до хати, на столі стояли колачі такі великі, як вони. Колядують мамі, колядують Марії, а за мною на печі все гармати, як грім, гримлять, і я гину побачити того коня, бо то був кінь інший, як оці наші, що тягають плуг.

— Брате Семене, то ще ми заколядуємо твому хлопцеві.

— Прошу, панове братя.

— Ой рано, рано пан Василь устав, при першій свічці личенько вмивав, при другій свічці суконки вбирив, при третій свічці коника сідлав.

Я чув себе вже в сідлі і тверда постановив ніколи свого коня не продати.

— Ходи дякувати братям.

Взяв мене на свої руки, і я цілував кожного з них у залізну руку. Як заплату я діставав від кожного грейцар, а як моя долоня не могла змістити кілька грейцарів, то мама забирала їх у червону хустку.

Мені від цілування аж губи спухли, та я таки всіх доцілував, а тато мене заніс на піч.

Я щасливий заснув, з кулачка розгубив братні гроші, але гармати, як грім, гримлять досі за мною.

ДІД ГРИЦЬ

Я поїхав відвідати мого старого приятеля Гриця. Він давно оглух, і тяжко з ним перебалакувати. В руках мав зелену галузку, а коло нього на траві сидів його невеликий внук.

— В добрий час ви приїхали; я переродивси на молодого, лиш не знаю, чи на дитину зійду, чи на стару голову стиду наберу. Чую тоту музику, як моя стара йшла за мене, дуже бистрі голоси позалітали в уха. Дотепер були як оловом залляті. Мука бути глухому, слова вянуть на язиці, а стара лиш посмішковується з мене та пищить, як сойка, в самі вуха. А нема вже як вічів слухати та з престолів самому до них говорити. Мені з желю за люцьким словом не раз хотілося дати себе замурувати. Гірко воно, як живе ще тіло обростає коров та стає стовпом.

Приходиться сидіти в свої душі, як у завалені хаті, де всьо розбите і понівечене. Десь як з мраки, як з мокрого попелу таскати свій розбитий маєток та від спужи обтирати руки. Рідні діти такі, як чужі, я забув, що вони були малими.

Давно дуже, як нас у місті, самих господарів, багато зібралоси з Черемоша, з-над Прута і з-над Дністра, як привезли хлопців до школи. Вони такі тихонькі на міськїм ринку, як риба, розкидана по дорозі; гинуть тікати в зелене поле. Мама сидять на возах, плачуть та потихо проклинають наших дорадників, а ми, батьки, радуємоси: та доки, кажемо, будемо дурні та панам служити будемо, поки діти не вівчимо, а тоді і панів понагонимо. А геть потім, як діти в школах попідростали, то ми, самі дужі господарі, гомоніли коло них, як бжолі коло цвіту.

І той жель, коли я, як замуrowаний цементом, попав у глибоку пивницю, зробив із мене такого, що зачев забувати то, що мене в житю все радувало. Як я кілька день тому почув у собі нову силу, то, господи, відий, все сонце, яке я двигав на собі три покоління, воскресло в мені, всі пшениці, що-м вікосив, ще не молочені. Тепер я богач, ще погодую цілу Україну. Всі морози, що підо мнов жили віки, тепер мене кладуть на ноги. Іду ніби до дітей, стара напхала в торбу всілячини: і це ім, і того ім, не жалує мене, сідлає, як коня. А я замітілями та бурєю йду радий, веселий, бо напереді діти, а назаді біла хата.

А що вони здорові, ростуть, вчутьси.

Відпочиваю по дорозі, як дуб, міцно закорінований у землі, а галузе під небесами, в школі. Тепер я віджив і ще-м дужий, походжу ще по свої дорозі, бо маю доброї, ласкавої душі в собі повну пазуху.

— Гей, як вони всі покінчили школи — тоті наші діти, та як пристали до нас, як ми збилиси до них докупи! Де, моспане, тут вже шандарям дати раду. Сунемо за дітьми тисячами, моцні та розумні. Свої напереді. Встає Франко з таким ясним чолом, як сонце, спокійно вчить нас, бо він все знає. Приповідає нам, що як кождий з нас посидить у кременалі за мужицьку справу, то вже ніколи нічого боятиси не буде... А Павлик ледве дише, розповідає завзято тонким голосом — геть ніби без надії — про нашу нужду, а там ззаду, від дверей, крикливий Трильовський в биндах, як дівка, та все сварить, а молоді через це все ближче тиснутьси до него. Одно слово: земля по містах дудніла під нами, і не оден панцький вугол утік із свого гнізда.

— А як Франко приїхав до мене з молодими ночувати, то жінка, хоч як вічів не любила, але не торкотіла на мене в малі хаті, бо виділа, що наші молоді вчені були коло него такі щасливі і ясні, як би він кожному поклав золоте колісце на голову. А я приперси до ясеня в саду та й кажу: «Господи, ти звеселив світ своїми звіздами, а нас, бідних мужиків, звеселив ти Франком. Будеш мати молитву мою за него щодня».

А в хаті я ему сказав: «Мені, неписьменному, ваше письмо одно за другим сини читають, старе і нове. Коби вам бог тільки сили дав, аби-сте відшукали всі наші письма, з землі, з старих монастирів і ті, що замуровані в панцьких палатах. Та нагадуйте і нас, хоть потрохи». На другий день я віз его до колії та здибав якогось пана з кіньми як зміями, але я з дороги не звернув і капелюха не здоймив. Небоже дідичу, я ще не такого пана везу, як ти.

— Ми росли, діти наші множилися, всі одного духа, та війна багато їх поклатала в сиру землю, а всі, що лишилися, яких ми вігодували, і що їх Франко навчив, зробили одну коенду українську, а коенда, каже, має бути Україна. Хто цього часу в нас не видів, тому бог, видко, ласки не вділив.

Внуки пішли, а я ще і внуку відпровадив, аби в шпиталях ходила за хорими. Ані одно не вернуло. Стара здуріла, мене лихословила, Україну проклинала. Ходив ти, каже, ціле жите по вічах, та й діти заказив, та й пустив їх стрімголов. А діти нібито нічого не кажуть, обминають, що я кості їх дітий порозкидав по всему світу.

Я вже був і злагодивси йти за внуками, та поляки ймили на границі та притащили додому. Довгі роки сидів я поза вуглами хати та не смів до неї ввійти істи; зробив собі постіль між худобою та там перебував і літо, і зиму. Я оглух, осліп, істи не ів, хіба барабольку і трохи води. Так мене світ минав і мої діти.

Та найгірші то наші, що пішли на службу. Бо як приходить польський жандар та гонить сина на форшпан, то я беру батіг і сідаю, аби-м лиш знав, куди їхати.

— А що, старий, де ваша Україна, а кілька моргів поля ти хотів від пана, а яким міністром мав бути твій внук?

— Глухий, — кажу, — не чую нічо. — То вожу, або дівки з ними, або вулицями сміте закіскую і роблю службу. Але ті наші, що пішли на чужу службу, ніби від

мене відвертаються, ніби не пізнають, ходять, сараки, як песики, що їх газда пустив у чисте поле. Але одна молода професорка таки мене пізнала. Не плаче, не заводить: «Діду Грицю, що буду робити, мій преложоний хоче, аби-м пристала на его віру». — «Небого, — кажу, — не йди до них в гості, як вони твоєю вірою гидують, сиди в свої хаті та їж чорний хліб».

А до вас тепер я маю велику просьбу. Чи я такий здоровий буду довго, чи коротко, бо я віродився... Але як умру, то зараз приїдьте до мене, бо боюси, що як вже буде по мені, то мої діти пообдирають стіни, та Шевченка, та Франка, та всіх наших вони повикидають на під. Вони ім діти помордували, вони на них дивитиси не годні, а як я вже буду лежати в деревищі, то запитайте при людях моїх дітей, чи вони мої ці образи будуть в хаті так шенувати, як я, чи пообертають лицем до стіни, аби приподобатиси езекуторам та жандарам. Цей малий внук, він би ще пошенував моїх приятелів, але де йому ще до сили.

То як мої діти не схотіли би пошенувати моїх святих, то купіть шкірену шкатулу та покладьте їх мені на груди. Кажуть, що шкіра не гние віками. Та ще одну просьбу маю. Лишаю букату поля, на кого вже ви тепер скажете, аби, як будуть згортати кістки наших стрільців у купи, то аби і за мене хто там згорнув кілька лопат. Але високо, бо на тих костях зацвіте наша земля. А до похорону я маю все злагоджене, ані одного цвяха дітям не треба постарати.

* * *

На другий день ранісенько прийшов післанець, що дід Гриць, як я від'їхав, казав собі малому внуці заграти на сопілку, напився молока, жартував ідко зі своєю бабою, убрався в білу сорочку, засвітив свічку в руках, ляг на постіль і зараз сконав.

ДІТИ

Поклав граблі коло себе, сів потім на межу, закурив люльку, та й гадка гадку пошибала. А далі говорив на четверо гонів заголосно.

— Най я трошки спочину супокоем, бо лиш дома вкажуси, та й зараз дідові роботу найдуть. Таки невістка, коби здорова, круть, верть та зараз запіворить:

«Та-бо ви не сидіть...»

А то господь, що над нами, видить, що я лиш ногами перебираю. А руки, аді, як згребло, а вже-м місяць неголений, а до церкви вже-м дорогу загубив. У чім піду, коли все з плечей забрали?

По межі, по межі та й дідів голос цілим полем вандрував, та й усі оберталися в сторону за дідом. А він скаржився, не переставав:

— Ой, сьогодні такі діти. Але мене ще, богу декувати, з памнеті не вікинуло, я ще знаю, яку бесіду у нотаря мали-м. Сухенький був панок, з борідков, та й він так роз'езував синові. Дідові, каже, допоки его живота, то має ему бути его постіль, він має спати, він має вілежуватиси, аби і до схід сонця. А вже як, каже, его на лаву покладете та землев припорпаєте, то ти тогди з лави на дідову постіль перебирайси. А бабі, каже, має бути бабина піч, вона най си вігриває, най си богу молить, а як вже і обмиєте та й руки навхрест складете, та тогди най невістка вже лізе на піч, бо вона її.

Осінній вітер грався сивим волоссям дідовим.

— Але коби нотар десь вечером подививси до хати. Син на постелі, невістка на печі, а я з старов на землі, на солімці валеємоси. А це ж по правді, а де бог е? У цих людей вже нема бога, ой, нема...

Ще й головою казав, що нема бога у молодих людей.

— Здыхайте, старі, бо вам шкода лижки страви. Молочко поідають, сирець поідають, а ми, як щенета, на них дивимоси. А я ім коровку дав, овечки дав, плуг дав, усе дав. Як люди дають, та так і я дав. А сьогодні вони вповідають, що ви старенькі, слабенькі та в'їжете маленько. Отак нам уповідають наші діти. Голос дідів дрогнув, та й дід урвав бесіду.

— Та й поховають нас, як псів, бігме, чобота на ногу не покладуть...

Громада бузків упала на очерет і злопотіла крильми над дідом, аж спудився. В теплі краї збиралися відлітати.

— Ого, вже осінь. Отак, отак та й різдво не забавиться.

Але яке воно розумне, хоть птаха, лиш що не говорить. Єму зле, і воно собі шукає ліпшого. Взимі нема жеби, та й студінь. А воно знає наперед. Не так, як чоловік, що мус свої три дні на місці коротати.

Встав з межі, сховав люльку, взяв граблі та пустився додому. Ще кілька разів обертася за бузками. Та й станув.

— Ба, хто би мені, добрий, сказав, ци я ще з бабов дочикаю, аби їх назад видіти, як повернуться? Відай, вже котресь із нас бриздне, відай, уже бузків не будемо видіти.

ДІТОЧА ПРИГОДА

— Васильку, бери Настю та веди до вуйка; отуди, стежкою попід ліс, ти знаеш. Але тримай за руку легко, не сіпай, вона маленька; та й не неси, бо ти ще не годен.

Сіла, дуже боліло, і лягла.

— Ніби я знаю, куда вночі еї провадити? Ви вмирайте, а ми будемо коло вас, аж рано підемо.

Видиш, Насте, куля брінькнула та й убила маму, а ти винна: чого ти ревіла, як той жовнір хотів маму обіймити? Це тобі що вадило? Утікали-м, а куля свиснула... А тепер вже не будеш мати мами, підеш служити...

Вже не говорять, вже таки вмерли. Я би тебе міг добре набити тепер, але ти вже сирота. Але що така дівка варта? Як умерла коло нас Іваниха, то еї дівки все голосили: мамко, мамко, де вас шукати, відки вас візирати... А ти не вмєш, а я хлопець, і мені не пасує голосити...

Видиш, як осько пускає світло з тамтого боку, як воду з сита, бликне — та й зараз видить, де жовнір, та бахне кулев у него, а він зараз лягає, так як мама. Лягай борзо коло мами, бо зараз кулі будуть летіти. А чуй, як брінькають...

А диви, як за Ністром жовніри кулями такими вогневими підкидають, шпуриють, але високо, високо, а куля горить, горить, а потім гасне. Граються ними, о, як їх бога то!...

Аді, гармата, гу-гу-гу, але вона в люди не стрілее, лиш у церкви, або в хати, або в школу.

Ти гармати аби-с не бояласи. Куля в неї така, як я, завелика, а колеса як млинські. Але ти нічо не знаєш, ти ще лиш ходити ледви знаєш, то я вмю брикати, як кінь...

Ховайси за маму, о, знов пускає світло, але біле, біле, як рантух, зараз на нас наверне, аді, які ми білі, а вже кулі знов свищуть. Овва, як мене куля трафить, то я ляжу коло мами та й умру, а ти сама не трафиш до вуйка. Ліпше най тебе куля вб'є, бо я трафлю сам і дам знати, та вас обое вуйко поховає.

Вже плачеш, ніби то від кулі болить? Лиш дзенькне та вівертить діру в грудях, а душа тов дучков утече — та й по вас. То не так як дома, що слабуєш, що горівков натирають...

Їсти хочу, богу декувати! Я що тобі дам їсти, як нема мами. Най мама дають! Кажі мамі, ану, кажі. А що, говорять мама? Бери, бери за руку, а рука впаде, а що, не казав? Дурна дівка, душа з мами пішла, а то вона, душа, і говорить, і дає хліба, і б'є...

Насте, бігме, буду бити, що я тобі дам їсти? Ти дивиси на войну, яка вона файна, а рано аж підемо до вуйка та будемо їсти борщ... Або чекай, відий, мама мають хліб у пазусі... Цить, е хліб у мами у пазусі, на, їж, це-то пажерлива дівка...

Знов пускає рантух, який же біленький, як сніг. Йде на нас, о! Насте, а тобі що? Го-го, цілий рот кервавий і руки? Куля тебе застрілила? Ой, сарака Настунька, лягай вже коло мами... що меш робити...

Е, то не куля тебе вбила, то хліб замочивси в крові в мамині пазусі. А то погана дівка, все їсть, як свиня, о, замазала лице і руки кров'ю... Як я тебе рано буду провадити в село таку закровавлену? Ану чекай, я буду йти попри потік з тобов та обмию тебе в такі студені воді, то 'меш ревіти не своїми голосами, а я ще й наб'ю.

Вже си наїла, то лягай коло мами, а я коло тебе, ти всередині, вовк тебе не з'їсть, спи, а я буду ще дивитиси на войну, та й грійси коло мене...

А може, куля вже і дедю убила на війні, а може, ще до ранку і мене вб'є, і Настю, та й би не було нікого, нікого.

Заснув. До білого дня біле світляне покривало дрижало над ними і заедно тікало за Дністер.

ДОРОГА

— Я йду, йду, мамо. — Не йди не йди, сину...

Пішов, бо стелилася перед його очима ясна і далека. Кожні ворота минав, усі білі вікна. Любив свою дорогу, не сходив з неї ніколи. Уднину вона була безконечна, як промінь сонця, а вночі над нею всі звізди ночували.

Земля цвіла і квітками своїми сміялася до нього. Він їх рвав і затикав у свій буйний волос.

Кожна квітка кидала йому одну перлу під ноги. Очі його веселі, а чоло ясне, як керничка при пільній дорозі.

Аж людей спіткав.

Вбиті по коліна в землю, вони у безтямній многості падали і здоймалися.

Чорними долонями стручували піт з чола і великими руками ловилися землі.

Втома валила їх, вони душили за собою свої діти і ревіли з болю.

Здоймалися і падали.

А ніч клала їх у сон, як каменів, одного коло одного.

Страшними лицами обернені до неба, як морем голов проти моря зізд.

Земля стогнала під ударом їх серць, а вітер втік за гори.

Він читав ті лица і велику пісню бою на них.

З їх губів злизав слова, з чолів вичитав мислі, а з серць виссав почування. А як сонце родилося в крові і цілувало поміж довгі вії їх очі, то в його серці породилася пісня.

Розспівалася в його душі, як буря, розколисалася, як мамине слово.

І став сильний і гордий. Вітер нагнув д'нему всі квіти.

Ступав своєю дорогою далше.

Вона, як полотно, під ним угиналася. Минав усі ворота, білі вікна помикали.

І знов людей побачив.

Стояли лавою. Перед ними колосисте море золота, поза ними діти в холоді снопів. Огонь їх пражив, залізо плакало в їх руках.

Полинялі пустарі небесні бездушно звисали над ними.

Всі в білих сорочках, як на Великдень.

Кінець ознакомительного фрагмента.

notes

Примітки

1

Млака — сіножать.

2

Бузьок — чорногуз.

3

Ковіньки — тут: сухе бадилля.

4

Дрантлива верітка — дране ряденце.

5

Дуча — яма.

6

Шопа, шіпка — сарай, повітка.

7

Штудерний — хитрий, кмітливий.

Купить: https://tn.knigapoisk.com/ru/stefanik_vasil/vibran-noveli

Текст предоставлен ООО «ИТ»

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию: [Купить](#)